

заинтересованного в обеспечении качественными образовательными услугами в соответствии с потребностями общества.

Ключевые слова: психологическое влияние, имплицитное психологическое влияние, система «учитель-ученик», практические рекомендации, мониторинг, развитие навыков влияния.

M. M. Rossova. Practical recommendations to the psychologists, administration of school and teachers in relation to the features of using of implicate psychological influence in an educational process.

In the article are presented the theoretical aspects and practical pointing to the psychologists, administration of school and teachers in relation to the features of using of implicate psychological influence in an educational process.

The psychologist must use in the pedagogical collective of a variety of methods and ways of teaching certain skills and correction of personal characteristics-qualities teachers the opportunity for enhance their professional activities.

The implementation of the practical recommendations on peculiarities of application implicate psychological impact in the educational process, it is appropriate to perform based on the following principles: the principle of comprehensiveness, consistency and continuity of psychological and pedagogical activities (monitoring, education, development and self-realization); the principle of unity of psycho-diagnostics, counseling, correction, development training skills application implicate psychological impact in the educational environment. In the is shown that the implementation of measures to mastery of the skills teachers use implicate psychological impact in the educational process is possible due to joint purposeful work of school psychologists, administration and teaching staff interested in providing quality educational services in accordance with the needs of society.

Keywords: psychological influence, implicate psychological influence, the system «teacher-pupil», practical recommendations, monitoring, development of skills of influence.

УДК 159.923.2

ІНСТРУМЕНТАЛЬНИЙ КОМПОНЕНТ РЕФЛЕКСИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Савченко О.В.,

кандидат психологічних наук, доцент

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк

Рефлексивна компетентність - важливий структурний компонент суб'єктивного рефлексивного досвіду, що виконує функцію упорядкування та накопичення продуктів рефлексивної активності суб'єкта, які в якості спеціальних здібностей визначають ефективність нових форм активності. Важливе місце в складі компонентів рефлексивної компетентності займає інструментальний компонент, який забезпечує високу продуктивність виконання рефлексивних форм активності за рахунок сформованої системи рефлексивних умінь. Упорядкована ієрархічна система когнітивних (забезпечують регуляцію розумової активності), метакогнітивних (реалізують функцію саморегуляції рефлексивної активності) та особистісних (формуєть умови для перетворення елементів досвіду) вмінь сприяє ефективному їх застосуванню в проблемно-конфліктних ситуаціях, швидкій корекції та модифікації вмінь, розвитку їх інструментальної гнучкості.

Ключові слова: компетентнісний підхід, рефлексивний досвід, рефлексивна компетентність, інструментальний компонент компетентності, рефлексивні вміння.

Постановка наукової проблеми та її значення. Компетентнісний підхід, що початково був орієнтований на розв'язування практичних завдань професійної підготовки, наближаючи зміст навчання майбутнього спеціаліста до умов реальної професійної діяльності, поширив свої межі теоретичних, методологічних та методичних завдань. Сьогодні він претендує на статус міжгалузевого підходу, поєднуючи інноваційні розробки соціології, психології, педагогіки та ін.

За визначенням В.А. Семиченко, «компетентність – це атрибут особистісного рівня, система засвоєних засобів, за допомогою яких людина має можливість вирішувати ті чи інші завдання своєї життєдіяльності» [8, с. 254]. Завдання, які успішно повинна розв'язувати людина, не обмежуються сферою професійної діяльності. І.О. Зимня визначила три групи ключових компетентностей, розвиток яких забезпечує ефективність в доланні будь-яких життєвих перешкод, а саме: компетентності, що мають відношення до діяльності людини, до взаємодії з іншими особами, до самого себе як до особистості. Ми визначили основні положення компетентісного підходу в дослідженні особистості, на які спиралась при розробці власної моделі:

- компетентність розглядається як інтегративна цілісна структура, що формується в ході життєвого досвіду особистості;
- компетентність пов'язана зі змістом певної діяльності, «зорієнтована на діяльність і керується цілями та спрямованістю особистості» [6];
- структура компетентності відповідає основним задачам діяльності, яку реалізує суб'єкт;
- компетентність – утворення динамічне, що набуває змін в процесі життєдіяльності особистості (повсякденний досвід) та в процесі цілеспрямованого навчання;
- в розгляді компетентності велике значення набуває результативний аспект аналізу діяльності, оскільки дана структура особистості забезпечує оптимальні внутрішні умови для реалізації суб'єктної активності.

Дані методологічні підстави дають нам можливість розглядати рефлексивну компетентність як самостійне інтегративне особистісне утворення, що формується в ході набуття суб'єктом рефлексивного досвіду при застосуванні різних форм рефлексивної активності, спрямованих на розв'язання поставлених суб'єктом рефлексивних задач. В структурі рефлексивного досвіду рефлексивна компетентність виконує функцію упорядкування та накопичення продуктів рефлексивної активності суб'єкта, які в якості спеціальних здібностей визначають ефективність нових форм активності. Важливе місце в складі компонентів рефлексивної компетентності займає інструментальний компонент, який забезпечує високу продуктивність виконання рефлексивних форм активності за рахунок сформованої системи рефлексивних умінь. На необхідність досліджування вмінь та навичок в системі інших психологічних властивостей вказували багато дослідників. «Будь-яке знання, окремі навички або вміння тільки тоді стають дійовими, - писала В.А. Семиченко, - коли інтегруються в цю загальну систему засобів, вступають у зв'язки з іншими структурними елементами, ієрархізуються, творчо модифікуються, гнучко використовуються...» [8, с. 254].

Задачею нашого дослідження є визначення внутрішньої структури інструментального компонента рефлексивної компетентності.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Даний компонент є найбільш дослідженим, вивченню рефлексивних вмінь приділяли увагу В.Я. Буторин, В.В. Давидов, Т.В. Дмитрієва, Н.Л. Росіна, І.М. Семенов, С.Ю. Степанов, К.М. Татаурова та ін.

Більшість дослідників визначали лише окремі рефлексивні вміння, які підвищують ефективність діяльності суб'єкта. Так, Н.Л. Росіною були виокремлені наступні рефлексивні вміння: аналізувати власні дії, порівнювати декілька засобів розв'язання задач, шукати та знаходити причини своїх помилок, виявляти індивідуальні особливості власної діяльності, аналізувати та оцінювати її результати, контролювати перебіг діяльності тощо [7]. Важливе рефлексивне вміння виокремив Ш. Фредерик, воно проявляється в здатності гальмувати імпульсивні імпульси, спрямовані на швидке вирішення задачі, ретельно аналізувати інформацію, представлену в задачі. Таке вміння було означене як «здатність до зречення» [3, с. 64]. А.В. Дурнева та А.В. Небайкіна в якості важливого вміння описали здатність «усвідомлювати наявність безлічі підходів до одного й того ж явища дійсності», що є основою формування толерантності та адекватності сприйняття навколишнього світу [4].

Спроба визначити систему рефлексивних вмінь була зроблена в роботі Т.В. Дмитрієвої та Н.Є. Седової. Дослідниці пов'язали окремі вміння з рефлексивними актами, що розгортаються в проблемно-конфліктній ситуації: «зупинка предметної діяльності, фіксація утруднень і

відновлення послідовності виконаних дій, відсторонення і вивчення складеної послідовності з точки зору її ефективності, об'єктивація, виявлення та формулювання результатів рефлексії, вибір нового варіанту або гіпотези, перевірка сформульованих висновків на практиці» [2, с. 38].

Нами була визначена система рефлексивних вмінь суб'єкта, яка формується в ході застосування рефлексивного досвіду, і структура якої відповідає характеру організації і рефлексивного досвіду, і рефлексивної компетентності. Ми виокремили три рівні організації рефлексивних вмінь, що утворюють інструментальний компонент рефлексивної компетентності:

- когнітивні рефлексивні вміння, сформовані для забезпечення ефективного розв'язання рефлексивних задач, спрямованих на усвідомлення засобів процесу вирішення задач, аналізу системи знань, співвідношення обраних засобів вирішення задач з умовами та вимогами задачі (когнітивний рівень);

- метакогнітивні рефлексивні вміння, що формуються та набувають розвитку при вирішенні задач аналізу та регуляції процесу пошуку вирішення проблеми, перетворення моделі «процесу вирішення проблеми», саморегуляції рефлексивної активності (метакогнітивний рівень);

- рефлексивні вміння, що забезпечують розв'язання внутрішнього конфлікту, і які формуються та розвиваються в ході вирішення рефлексивних задач на самодетермінацію, самопізнання, самовизначення, самопроєктування та самоздійснення (особистісний рівень).

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.

Для визначенні характеру сформованості рефлексивних вмінь різного рівня ми розробили три психодіагностичні методики, які пройшли перевірку на надійність, дискримінативність питань та валідність результатів. Методика «Рефлексивні вміння (когнітивний рівень)» дозволила визначити рівень сформованості таких рефлексивних вмінь: 1) усвідомлювати та пояснювати собі та іншим хід міркувань, причини вибору певної стратегії вирішення задачі; 2) усвідомлювати власні емоційні переживання, контролювати їх перебіг, підтримувати відчуття впевненості; 3) утримувати себе в площині рефлексивних розмірковувань, аналізувати підстави власних дій, причини невдач; 4) упорядковувати процес пошуку рішення задачі, здійснювати перевірку власних припущень; 5) проводити оцінювання результатів за різними критеріями, формулювати оцінні судження; 6) усвідомлювати різноманітні аспекти перебігу процесу пошуку рішення: когнітивні, емоційні, поведінкові.

За допомогою методики «Рефлексивні вміння (метакогнітивний рівень)» ми діагностували наступні вміння: 1) організовувати процес вирішення проблеми, спрямовувати зусилля на досягнення поставленої мети; 2) прогнозувати можливі помилки і труднощі, аналізувати власні можливості; 3) регулювати власні емоційні стани, формувати налаштування на роботу; 4) проводити планування, оцінку і перевірку своїх дій; 5) створювати імовірнісні моделі вирішення проблеми, проводити самоаналіз своїх дій, особливостей своєї поведінки; 6) проводити моніторинг поточних форм розумової активності, регулювати значущість проблеми, враховуючи власний актуальний стан; 7) критично оцінювати свої інтелектуальні здібності, можливості та обмеження.

Використання методики «Рефлексивні вміння (особистісний рівень)» дозволило продіагностувати рефлексивні вміння найбільш високого рівня організації: 1) організовувати процес осмислення моделі проблемно-конфліктної ситуації; 2) реструктурувати модель проблемно-конфліктної ситуації, формувати програми поведінки і саморозвитку; 3) визначити мету діяльності, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між отриманими результатами і характером організації проблемно-конфліктної ситуації; 4) організовувати внутрішній діалог, використовувати власний досвід; 5) гнучко змінювати позицію, вибирати нові способи вирішення проблеми; 6) проводити ретельний самоаналіз отриманих результатів, власних дій і здібностей, переосмислювати альтернативні способи вирішення проблемно-конфліктної ситуації; 7) визначити новий сенс свого становища в проблемно-конфліктній ситуації, співвідносити актуальні цілі діяльності з загальним сенсом життя.

З метою перевірки наявності трьох незалежних рівнів в структурі рефлексивних вмінь ми використали факторний аналіз даних (STATISTICA 10.0), який дозволив нам визначити склад

трьох незалежних факторів, які відповідають когнітивному, метакогнітивному та особистісному рівням функціонування рефлексивної компетентності.

Склад першого фактора (див. табл. 1) сформували показники рівня розвитку рефлексивних вмінь когнітивного рівня, за винятком одного показника, який відображає рівень сформованості вміння проводити моніторинг поточної розумової активності (метакогнітивний рівень). Дане вміння пов'язане з можливостями суб'єкта здійснювати мимовільний контроль над розумовими процесами: розподіляти увагу, регулювати рівень її концентрації, своєчасно переключати її на інші об'єкти. Отже, на когнітивному рівні інструментальний компонент включає ті вміння реалізовувати на практиці рефлексивні акти, які відповідають рефлексивним процедурам, визначеним М.Г. Алексєєвим, Є.І. Ісаєвим, В.К. Зарецьким. Ефективність рефлексивної активності на пряму залежить від рівня сформованості всіх вмінь, які забезпечують виконання необхідних рефлексивних процедур: 1) зупинки основної діяльності (вміння переводити активність в рефлексивну площину, утримувати себе в ній до знаходження варіанта рішення задачі; 2) об'єктивації (усвідомлювати виникаючі в процесі пошуку рішення емоційні переживання, передчуття); 3) фіксації (оцінювати отримані результати та дії); 4) відчуження, дистанціювання (відстежувати перебіг рефлексивної активності за рахунок довільної регуляції уваги); 5) встановлення відносин (дотримуватися плану або алгоритму розв'язування задачі); 6) зміни підстав мислення (перевіряти власні дії та результати); 7) узагальнення змісту в формі припущень (співвідносити інформацію, що відображає різні аспекти рефлексивної активності).

Найбільше факторне навантаження має загальний показник рівня сформованості рефлексивних вмінь на когнітивному рівні (0,87). Важливе місце в структурі даного фактора відіграють і вміння, які забезпечують функціонування основного механізму рефлексії на когнітивному рівні – перехід в іншу площину аналізу. Їх розвиток дозволить суб'єкту не лише переводити фокус мисленнєвої активності в рефлексивну площину, але й утримувати свої розмірковування в цій площині до знаходження певного засобу, або до прийняття рішення про припинення активності.

Таблиця 1. Структура інструментального компонента на когнітивному рівні функціонування рефлексивної компетентності

Рівень рефлексивних вмінь	Рефлексивні вміння	Факторне навантаження
Когнітивний рівень	Загальний рівень розвитку рефлексивних вмінь когнітивного рівня	0,87
	Вміння усвідомлювати власні емоційні переживання, контролювати їх перебіг, підтримувати відчуття впевненості	0,47
	Вміння утримувати себе в площині рефлексивних розмірковувань, аналізувати підстави власних дій, причини невдач	0,47
	Вміння упорядковувати процес пошуку рішення задачі, здійснювати перевірку власних припущень	0,69
	Вміння проводити оцінювання результатів за різними критеріями, формулювати оцінні судження	0,73
	Вміння усвідомлювати різноманітні аспекти перебігу процесу пошуку рішення: когнітивні, емоційні, поведінкові	0,71
Метакогнітивний рівень	Вміння проводити моніторинг поточних форм розумової активності, регулювати значущість проблеми з урахуванням актуального стану	0,47

В таблиці 2 наведений склад другого фактора, який відображає метакогнітивний рівень функціонування інструментального компонента рефлексивної компетентності. Ядро даного фактора утворили 5 рефлексивних вмінь метакогнітивного рівня, їх доповнили вміння усвідомлювати та пояснювати хід власних розмірковувань (когнітивний рівень) та два вміння особистісного рівня організації: реструктурувати модель проблемно-конфліктної ситуації та проводити самоаналіз отриманих результатів. Розвиток рефлексивних вмінь даного рівня забезпечує умови ефективного виконання основних рефлексивних дій («виконавчих процесів» в концепції Р. Ключе): 1) моделювання (вміння формувати та реструктурувати моделі проблемно-конфліктної ситуації); 2) оцінювання (критично оцінювати власні якості та здібності, порівнювати різні засоби розв'язання проблеми); 3) антиципації (визначати ціль рефлексивної активності, новий сенс свого становища в проблемно-конфліктній ситуації, співвідносити

актуальні цілі діяльності з загальним сенсом життя); 4) довільного управління активністю (організувати процес вирішення проблеми); 5) планування (планувати дії та перевіряти правильність їх виконання); 6) моніторингу (проводити самоаналіз своїх дій, особливостей своєї поведінки).

Також дана група вмінь забезпечує внутрішні умови для здійснення прогнозів імовірних помилок та труднощів, для формування програм поведінки в ускладнених умовах. Ми припускаємо, що формування прогнозів на майбутнє – одна з функцій, яку виконує рефлексивна компетентність для забезпечення саморегуляції рефлексивної активності. Беручи участь в формуванні, реалізації та управлінні різними формами довільної рефлексивної активності суб'єкта, спрямованими на розв'язання рефлексивних задач, компетентність визначає психологічні ресурси, необхідні для стабільного забезпечення реалізації рефлексивної активності, відслідковує їх раціональне витрачання, контролює оновлення.

А.Б. Холмогорова розглядає рефлексію як універсальний механізм саморегуляції, який об'єктивує діяльність, надаючи можливість суб'єкту активно впливати на характер її виконання. Рефлексивний механізм бере участь в організації саморегуляції особистості завдяки дії таких механізмів різного рівня організації: рефлексивного самоаналізу (Л.А. Савінкіна), мобілізації ресурсів особистості для подолання перешкод (І.В. Кочкарьова), відображення смислів та принципів дій (М.К. Тутушкіна), пошуку засобів досягнення цілі (Ю.М. Кулюткін), формування системи зовнішніх та внутрішніх обмежень (А.С. Шаров) та ін.

Таблиця 2. Структура інструментального компонента на метакогнітивному рівні функціонування рефлексивної компетентності

Рівень рефлексивних вмінь	Рефлексивні вміння	Факторне навантаження
Метакогнітивний рівень	Загальний рівень розвитку рефлексивних вмінь метакогнітивного рівня	0,77
	Вміння організувати процес вирішення проблеми, спрямовувати зусилля на досягнення поставленої мети	0,68
	Вміння прогнозувати можливі помилки і труднощі, аналізувати власні можливості	0,59
	Вміння проводити планування, оцінку і перевірку своїх дій	0,61
	Вміння створювати імовірнісні моделі вирішення проблеми, проводити самоаналіз своїх дій, особливостей своєї поведінки	0,68
	Вміння критично оцінювати свої інтелектуальні здібності, можливості та обмеження	0,49
Когнітивний рівень	Вміння усвідомлювати та пояснювати собі та іншим хід міркувань, причини вибору певної стратегії вирішення задачі	0,44
Особистісний рівень	Вміння реструктурувати модель проблемно-конфліктної ситуації, формувати програми поведінки і саморозвитку	0,63
	Вміння визначати новий сенс свого становища в проблемно-конфліктній ситуації, співвідносити актуальні цілі діяльності з загальним сенсом життя	0,29

Ми ж вважаємо, що одним з універсальних рефлексивних механізмів цього рівня функціонування є прогнозування варіантів розвитку подій, що потребує інтегративного функціонування усіх трьох часових форм рефлексії: відображення поточної діяльності (ситуативна рефлексія), порівняння з інформацією, що зберігається в пам'яті та відображає аспекти минулого досвіду (ретроспективна рефлексія), та формування на підставі цього порівняння очікувань на майбутнє (перспективна рефлексія). Таке імовірнісне прогнозування забезпечується певним образом організованою пам'яттю, яка не лише утримує інформацію відносно минулого досвіду особистості, але й робить її доступною при формуванні планів та очікувань на майбутнє [9]. Отже, однією з функцій, яку виконує рефлексивний механізм на метакогнітивному рівні функціонування рефлексивної компетентності є формування прогнозів щодо майбутнього розвитку подій, що формує умови адекватної ідентифікації та розв'язання проблеми за рахунок реорганізації структур досвіду. Б.І. Хасан вказував, що усвідомлення наявності проблеми, призводить до включення рефлексивного рівня розмірковувань. Активізація рефлексивного механізму дозволяє перевести активність суб'єкта в метаплан спостереження за власною активністю, що дозволяє суб'єкту розглядати та аналізувати процес розв'язання

проблеми з площини «Я-іншого» або «Я-рефлексуючого». Таким чином, план «Я-рефлексуючого», знаходячись в актуальному стані, обертаючись до «Я-діючого», що знаходиться в просторі минулого, формує очікування по відношенню до майбутнього («Я-очікуючий»).

Структура третього фактора, змістовне ядро якого сформували рефлексивні вміння особистісного рівня функціонування рефлексивної компетентності, відображена в таблиці 3. До складу даного фактора увійшли п'ять показників сформованості вмінь особистісного рівня, а також один показник метакогнітивного рівня. Вміння регулювати власні емоції, формувати внутрішнє налаштування на роботу в структурі даного фактора більше відображають мотиваційний аспект організації внутрішньої активності суб'єкта, ніж регулятивний аспект. Суб'єкти для ефективного виконання рефлексивної діяльності, як найбільш складної форми рефлексивної активності, повинні вміти контролювати рівень своєї внутрішньої мотивації, посилювати інтенцію в умовах виникнення складнощів, знижувати цінність інших інтенцій для уникнення конкуренції між різними намірами, заохочувати себе на розв'язування внутрішніх протиріч, мобілізувати внутрішні ресурси, необхідні для забезпечення внутрішньої роботи та ін.

Таблиця 3. Структура інструментального компонента на особистісному рівні функціонування рефлексивної компетентності

Рівень рефлексивних вмінь	Рефлексивні вміння	Факторне навантаження
Особистісний рівень	Загальний рівень розвитку рефлексивних вмінь особистісного рівня	0,47
	Вміння організувати процес осмислення моделі проблемно-конфліктної ситуації	0,67
	Вміння визначати мету діяльності, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між отриманими результатами і характером організації проблемно-конфліктної ситуації	0,34
	Вміння організувати внутрішній діалог, використовувати власний досвід	0,44
	Вміння гнучко змінювати позицію, вибирати нові способи вирішення проблеми	0,69
	Вміння проводити ретельний самоаналіз отриманих результатів, власних дій і здібностей, переосмислювати альтернативні способи вирішення проблемно-конфліктної ситуації	-0,48
Метакогнітивний рівень	Вміння регулювати власні емоційні стани, формувати налаштування на роботу	0,62

Для організації рефлексивної діяльності необхідні узагальнені вміння, які забезпечують ефективне функціонування суб'єкта на усіх етапах діяльності. Відповідно до положень концепцій С.Л. Рубінштейна, В.Е. Мільмана, Г.В. Суходольського можна виокремити наступні етапи розгортання діяльності: розвиток потреби, мотиваційний пошук, цілеутворення, предметні перетворення, контроль та оцінка результатів [5]. Усвідомлення наявності проблемно-конфліктної ситуації є першим етапом внутрішньої діяльності, оскільки така ситуація актуалізує пізнавальну потребу. Мотиваційний пошук включає актуалізацію зовнішньої або внутрішньої мотивації, він відповідає в проблемно-орієнтованому мисленнєвому процесі етапу проблематизації, як процесу пошуку і виділення невизначеності, усвідомленню того внутрішнього протиріччя, на підставі якого виникла проблемно-конфліктна ситуація. Цілеутворення – етап, на якому суб'єкт формує образ очікуваного результату, конкретизує ціль в формі задач, розв'язання яких потребує активізації певних схем дій, програм поведінки. Завдання – «це мета, що задана в певних умовах» (О.М. Леонтьєв), умовами її реалізації є наявні зовнішні та внутрішні ресурси. Задачею етапу предметного перетворення є знаходження засобу розв'язання проблемно-конфліктної ситуації та реалізація його на практиці. Результат діяльності перевіряється в процесі контролю та оцінки. В.Е. Мільман розвів ці два процеси, результати контролю, як вказував дослідник, «зазвичай зв'язуються з уявленням про «правильність», а результати оцінки - з уявленням про «цінність»». Отже, контроль можна розглядати як процес перевірки реалізації мети, а оцінку - як процес перевірки реалізації мотиву [5, с. 76].

Таким чином, вміння даного рівня організації дозволяють здійснювати універсальні дії,

зміст яких в більшій мірі відповідає основним етапам розгортання діяльності, ніж основному предмету діяльності. Основним етапам діяльності відповідають наступні вміння: 1) розвиток потреби (вміння усвідомлювати наявність проблеми); 2) мотиваційний пошук (створювати оптимальне налаштування для виконання діяльності); 3) цілеутворення (чітко визначати мету діяльності); 4) предметні перетворення (обирати нові способи розв'язання ситуації); 5) контроль (встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між результатами та особливостями проблемно-конфліктної ситуації); 6) оцінка (проводити аналіз власних дій та результатів, переосмислювати альтернативи).

Також до структури фактора увійшло вміння організувати внутрішній діалог з умовним співрозмовником. Дане вміння ми розглядаємо як базову здатність, що забезпечує функціонування механізму рефлексивної активності на даному рівні функціонування рефлексивної компетентності. Здатність суб'єкта визначати різні позиції щодо проблемно-конфліктної ситуації надає йому можливість гнучко змінювати ці позиції, тим самим формуючи умови для здійснення внутрішнього діалогу. Внутрішній діалог в сучасній психології розглядається не лише як природна властивість мисленнєвих процесів, але й як механізм творчої діяльності. Внутрішній діалог як механізм творчого мислення включає зіставлення багатьох смислових позицій, завдяки чому у внутрішньому плані «вичленовуються нові ознаки й частини», створюється внутрішня готовність до актуалізації аспектів проблемності» [1, с. 16]. Саме порівняння смислових позицій дає змогу породжувати несподівані творчі смисли, які оформлюються суб'єктом в зовнішньо виражену творчу ідею, або в інші практичні дії.

Нами був ведений сумарний показник, що відображає рівень сформованості інструментального компонента рефлексивної компетентності. Він обчислювався як сума стандартизованих балів за трьома показниками загального рівня розвитку рефлексивних вмінь на когнітивному, метакогнітивному та особистісному рівнях, представлених в шкалі станайнів.

Процедура множинного регресійного аналізу дозволила нам перевірити внутрішню структуру інструментального компонента. Отримані результати показали, що на 97% сумарний показник сформованості інструментального компонента рефлексивної компетентності залежить від рівня розвитку трьох його складових (КМД=0,97). Усі три компоненти мають приблизно однакову силу впливу на значення загального показника, однак незначну перевагу має показник рівня сформованості рефлексивних вмінь метакогнітивного рівня ($\beta=0,46$), а найменший вплив справляє показник сформованості вмінь когнітивного рівня ($\beta=0,44$). Це підтверджує наше припущення стосовно провідної ролі регулятивних вмінь в організації рефлексивної активності, які не лише контролюють інтелектуальну активність суб'єкта, але й розподіляють актуальні ресурси особистості, спрямовують фокус уваги на найбільш важливі або складні аспекти внутрішньої активності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Інструментальний компонент вносить важливий вклад в реалізацію функції накопичення та упорядкування одиниць рефлексивного досвіду, яку виконує рефлексивна компетентність в системі рефлексивного досвіду. Окрім головної даній компонент виконує і свою специфічну роль: упорядковує рефлексивні вміння в єдину інтегровану систему, керує їх використанням. Функціонування даної системи є умовою ефективною реалізації різних форм рефлексивної активності. Оскільки вміння можна розглядати як форму реалізації процедурних знань, то високий рівень організації такої системи сприятиме більш ефективному відтворенню їх в різних ситуаціях. Поєднання окремих вмінь в єдину систему сприяє також швидкій їх корекції та модифікації, розвитку їх інструментальної гнучкості, ефективному використанню в певних умовах. Інструментальний компонент рефлексивної компетентності має ієрархічну структуру, що відповідає трьом рівням функціонування рефлексивної активності: когнітивному, метакогнітивному та особистісному.

На когнітивному рівні рефлексивні вміння забезпечують виконання рефлексивних актів, спрямованих на регуляцію розумової активності суб'єкта в процесі розв'язання типових для нього задач, які потребують використання вже засвоєних прийомів та алгоритмів. На метакогнітивному рівні рефлексивні вміння забезпечують актуалізацію рефлексивних дій, що здійснюють саморегуляцію рефлексивної активності суб'єкта в процесі долання виникаючих

перешкод та формують умови для переосмислення набутих одиниць досвіду. На особистісному рівні рефлексивні вміння допомагають суб'єкту організувати рефлексивну діяльність, в якій розв'язується внутрішнє протиріччя, що виникає в процесі пошуку засобу долання проблемно-конфліктної ситуації, і яке потребує опанування нових засобів, розширення досвіду суб'єкта.

Провідну функцію в такій організації виконують рефлексивні вміння метакогнітивного рівня, які мають найбільш поширену систему внутрішніх зав'язків з компонентами когнітивного та особистісного рівнів. Розвиток даної групи вмінь сприятиме підвищенню загального рівня організації інструментального компонента рефлексивної компетентності. Опанування суб'єктом засобів управління власною рефлексивною активністю суттєво підвищить рівень його можливостей регулювати власну поведінку, оскільки він буде усвідомлено та цілеспрямовано застосовувати елементи рефлексивного досвіду для розв'язування проблемних питань (ставити перед собою рефлексивні задачі, визначати засоби їх вирішення, контролювати перебіг рефлексивної активності та ін.).

Список використаних джерел

1. Диса О. В. Внутрішній діалог як механізм творчого мислення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / О. В. Диса. – Одеса, 2005. – 21 с.
2. Дмитриева Т. В. Развитие рефлексии у студентов как педагогическая задача [Электронный ресурс] / Т. В. Дмитриева, Н. Е. Седова // Вестник Тюменского государственного университета. – 2009. – №5. – С. 33-42. – Режим доступа: <http://utmn.ru/docs/2081.pdf>.
3. Добелли Р. Теория заблуждений : какие ошибки совершают умные люди / Рольф Добелли. – М. : Манн, Иванов и Фербер, 2014. – 256 с.
4. Дурнева А. В. Рефлексия как инструмент формирования иноязычных грамматических навыков у младших школьников [Электронный ресурс] / А. В. Дурнева, А. В. Небайкина. – Режим доступа: <http://sibac.info/12537>.
5. Мильман В. Э. Компоненты и уровни в функциональной структуре деятельности / В. Э. Мильман // Вопросы психологии. – 1991. – № 1. – С.71-80.
6. Орап М. О. Психологія мовленнєвого досвіду особистості : монографія / М. О. Орап. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2014. – 480 с.
7. Росина Н. Л. Условия и средства развития способности к рефлексии при подготовке к профессиональной деятельности [Электронный ресурс] / Н. Л. Росина. – Режим доступа: <http://bibliofond.ru/view.aspx?id=9694#1>.
8. Семиченко В. А. Формування психологічної компетентності студентів у процесі вивчення курсу психології / В. А. Семиченко // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка. – К. : Нора-друк, 2008. – Вип. 21. – С. 250-257.
9. Фейгенберг И. М. Видеть – предвидеть – действовать / И. М. Фейгенберг. – М. : Знание, 1986. – 160 с.

References:

1. Disa O.V. Vnutrishnii dialog yak mekhanizm tvorchoho myslennia [Internal dialogue as a mechanism of a creative thinking]. Extended abstract of candidate's thesis. Odesa, 2005. - 21 p.
2. Dmitriyeva T.V., Sedova N.E. Razvitiye refleksii u studentov kak pedagogicheskaya zadacha [Development of a reflection at students as a pedagogical problem]. Vestnik Tiimenskogo gosudarstvennogo universiteta [Herald of Tyumen State University], 2009, no5, pp. 33-42. Retrieved from <http://utmn.ru/docs/2081.pdf>.
3. Dobelli R. Teoriya zabluzhdeniya: kakiye oshibki sovershayut umnyie liudi [Theory of misconceptions: the errors made by clever people]. Moscow: Mann, Ivanov i Ferber, 2014. – 256 p.
4. Durneva A.V., Nebaikina A.V. Refleksiya kak instrument formirovaniya inoyazychnykh grammaticheskikh navykov u mladshikh shkolnikov [Reflection as a tool for the formation of foreign-language grammar skills in primary school children]. Retrieved from <http://sibac.info/12537>.
5. Milman V.E. Komponenty i urovni v funktsionalnoy strukture deyatelnosti [Components

and levels in the functional structure of activity]. *Voprosy psikhologii* [Psychology questions], 1991, no 1, pp.71-80.

6. Orap M.O. *Psikholohiya movlennievoho dosvidu osobystosti: monohrafiya* [Psychology of personality's speech experience]. Ternopil: Pidruchniki i posibniki, 2014. – 480 p.

7. Rosina N. L. *Usloviya i sredstva razvitiya sposobnosti k refleksii pri podgotovke k professionalnoi deyatelnosti* [Condition and methods of development of the reflection's capacity in preparation for the professional activity]. Retrieved from <http://bibliofond.ru/view.aspx?id=9694#1>.

8. Semichenko V.A. *Formuvannia psikholohichnoyi kompetentnosti studentiv u protsesi vyvchennia kursu psikholohiyi* [The formation students' psychological competence during studying of the psychology's course]. *Aktualni problemy psikholohiyi* [Actual problems of psychology], 2008, no 21, pp. 250-257.

9. Feigenberg I.M. *Videt – predvidet – deistvovat* [See - anticipate - act]. Moscow: Znaniye, 1986. – 160 p.

Савченко Е.В. Инструментальный компонент рефлексивной компетентности личности. Рефлексивная компетентность - важный структурный компонент субъективного рефлексивного опыта, реализующий функцию упорядочивания и накопления продуктов рефлексивной активности субъекта, которые в качестве специальных способностей определяют эффективность новых форм активности. Важное место в составе компонентов рефлексивной компетентности занимает инструментальный компонент, который обеспечивает высокую эффективность выполнения рефлексивных форм активности за счет актуализации сложившейся системы рефлексивных умений. Упорядоченная иерархическая система когнитивных (обеспечивают регуляцию умственной активности), метакогнитивных (реализует функцию саморегуляции рефлексивной активности) и личностных (формируют условия для формирования новых элементов опыта) умений способствует эффективному их применению в проблемно-конфликтных ситуациях, быстрой коррекции и модификации умений, развитию их инструментальной гибкости.

Ключевые слова: компетентностный подход, рефлексивный опыт, рефлексивная компетентность, инструментальный компонент компетентности, рефлексивные умения.

Savchenko E.V. The instrumental component of the subject's reflective competence. The reflective competence is an important structural component of the subject's reflective experience, which realizes the function of organizing and accumulation of the subject's reflective activity products. This products as special abilities determine the effectiveness of the new activity's forms. The instrumental component takes an important place in the structure of components of the reflective competence. It provides high efficiency realization of the reflective forms of activity through the actualization of the formed system of the reflective skills. The instrumental component of the reflective competence has a hierarchical structure, which corresponds to the three-level organizations of the reflective activity (cognitive, metacognitive and personal level).

On the cognitive level reflective skills actualize the reflective acts, which are aimed to regulate the subject's mental activity in the process of the solving typical problems using formed methods and algorithms. On the metacognitive level reflective skills ensure the actualization of the reflective actions that provide the self-regulation of the subject's reflective activity in the process of overcoming emergent obstacles and create the conditions for rethinking about the gained experience. On the personal level reflective skills help to organize the reflective activities, in which the internal contradiction is solved. This internal contradiction arises during searching the methods of solving the problem-conflict situation and requires finding the new resources and expanding the subject's experience.

The reflective skills of the metacognitive level perform a leading role in the organization of the instrumental component. They form the most extended system of the internal connections with the components of cognitive and personal level of the system of the reflective skills. The functioning of the ordered hierarchical system of cognitive, metacognitive and personal reflective skills ensures their effective use in the problem-conflict situations, a quick correction, modification and development of their instrumental flexibility.

Key words: competence approach, reflective experience, reflective competence, instrumental component of competence, reflective skills.

УДК 159.922

ОСОБИСТІСНИЙ РЕСУРС ЖИТТЄСТІЙКОСТІ СТУДЕНТІВ ІЗ СОМАТИЧНИМИ ЗАХВОРЮВАННЯМИ

Сердюк Л.З., Купрєєва О.І.

У статті викладено психологічні основи життєстійкості особистості. Здійснено порівняльний аналіз базових характеристик життєстійкості у студентів із хронічними соматичними захворюваннями та у здорових студентів. Виявлено взаємозв'язок життєстійкості особистості із її мотиваційно-смысловими утвореннями та самоставленням. Встановлено взаємозв'язки між окремими параметрами системи ставлень особистості, які обумовлюються високим ступенем усвідомленості себе, прагненням будувати плани на майбутнє, наявністю цілей у майбутньому, здатністю самостійно визначати шлях власного розвитку.

Ключові слова: життєстійкість, самоставлення, смисложиттєві орієнтації, соматичні захворювання

Актуальність дослідження. У кожної людини на її життєвому шляху виникають труднощі, складні моменти, кризи, які вона переживає та по-різному їх долає. При цьому, одні, долаючи труднощі, стають стійкішими, мудрішими, аналізують та використовують отриманий досвід, а інші – розчаровуються у власних силах, приймають роль жертви, втрачають цілі та смисл життя. Повною мірою це стосується людей з хронічними соматичними захворюваннями, для яких кожен день – це виклик особливої структури. Ці проблеми, людей з хронічними соматичними захворюваннями, обумовлені як самими хворобами та фізичними ушкодженнями, так і зовнішніми ситуаціями, в яких вони намагаються реалізувати свої рівні можливості та права.

Згідно сучасних поглядів на психологію особистості, хронічні соматичні захворювання не можуть розглядатися як такі, що однозначно детермінують особистісні проблеми, проблеми адаптації та саморозвитку особистості. Адже, одні й тіж самі фізичні й соматичні особливості можуть по-різному пов'язуватись з особистістю, вбудовуватись в структуру її життєдіяльності, крім того, і сама людина може по-різному ставитися до своєї хвороби. Стає зрозумілим, що в ситуації особистісного функціонування людини з хронічними соматичними захворюваннями, центральною ланкою є сама особистість, а ситуація хвороби виступає несприятливою, складною умовою її саморозвитку та життєдіяльності.

Сьогодні, перед психологією особистості постають актуальні питання: як мотиваційно-смыслові диспозиції особистості опосередковують її розвиток та функціонування в травматичних ситуаціях, несприятливих умовах розвитку, обумовлених хронічними соматичними хворобами; переживання, подолання стресових ситуацій тощо? Які особистісні ресурси має актуалізувати і використовувати людина в процесі подолання, вирішення складних викликів в процесі саморозвитку та життєдіяльності?

Тому, актуальним є дослідження життєстійкості як ресурсу стійкості особистості з соматичними хворобами, що дозволить їй прийняти виклик рівних можливостей, долати складні ситуації та оптимально реалізувати свої психологічні можливості в несприятливих умовах хвороби та життєдіяльності.

Аналіз останніх публікацій. В психології останніх десяти років дослідження проблеми психологічної стійкості особистості під впливом несприятливих умов та обставин займають значне місце, причому, їх кількість постійно збільшується. Фокус уваги дослідників позитивного підходу до функціонування особистості в несприятливих умовах розвитку, спрямований на виявлення тих особистісних властивостей які дозволяють суб'єкту ефективно долати труднощі та самореалізуватися. В руслі цих досліджень в психологію увійшли та закріпилися такі поняття